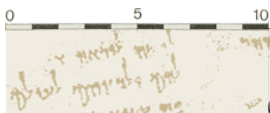

רשות העתיקות

חינוך וקהילה | מידע שימושי | תצוגות ארכיאולוגיות | מבנה ארגוני | חנות | פרסומים | סרטים

צור קשר | אנדוטנו | עברית | English | العربية

כתובות קבורה מן המאות ה"ז-ה"ז לסה"נ בבית העלמין היהודי בצפת

יוסף סטפנסקי ואליהו בן-טובים

[מי אנחנו](#)

[חפירות ארכיאולוגיות](#)

[מתנדבים](#)

[רישוי, בניה ואגרות](#)

[מגילות מדבר יהודה](#)

[אספנים](#)

[כנסים וימי עיון](#)

[דוברות](#)

[מכרזים](#)

[מאגר ספקים](#)

[ארכיון](#)

[הצהרת נגישות](#)

[צור קשר](#)

[אתרים נוספים](#)

[חדשות ארכיאולוגיות](#)

[עתיקות - המהדורה המקוונת](#)

[אתר הסקר הארכיאולוגי של ישראל](#)

[מינהל שימור](#)

[הארכיון המדעי](#)

[הספרייה המקוונת של מגילות](#)

[מדבר יהודה ע"ש ליאון לוי](#)

[אגודת הידידים של רשות העתיקות](#)

[פסיפס לוח](#)

[הגן הארכיאולוגי בירושלים](#)

[אתר פרויקט יפן](#)

כתובות קבורה מן המאות ה"ז-ה"ז לסה"נ בבית העלמין היהודי בצפת

הקדמה

בשנים האחרונות הולך ונחשף ריכוז גדול של מצבות קבורה נושאות כתובות עבריות מן המאות ה"ז-ה"ז בבית הקברות העתיק של צפת, בהן מצבות של תלמידי האר"י, של ראשי ישיבות בצפת כמו ר' יהושע ו' נון שפרסם לראשונה את כתבי האר"י ושל נשים צפתיות ידועות כמו רחל האשכנזית איברלין ודוניה-ריינא אחותו של רבי חיים ויטאל. חלק מהמצבות הן של רבנים ויהודים ידועים שם שעצמותיהם הועלו מחו"ל ובהם אולי אחדים מבני משפחת נשיא, קרובי משפחתה של דונה גרציה. עד עתה (סוף שנת 2012) נחשפו כ-30 מצבות כאלה, וזו הקבוצה הגדולה ביותר של כתובות קבורה עבריות קדומות הנראות לעין באתר אחד בארץ ישראל. כתובות דומות בסגנון אפשר למצוא בבתי הקברות היהודיים באסטאנבול (קושטא) וסלוניקי, שני המרכזים היהודיים הגדולים והחשובים באימפריה העות'מאנית.

בשנים 2011-2012 נסקר מחדש אזור הקבורה הדרומי הקדום שבבית העלמין העתיק של צפת (נ"צ 24615/76365) כדי לתעד ולרכז מידע על מצבות הקבורה מן המאות ה"ז-ה"ז לסה"נ. התיעוד, מטעם רשות העתיקות במסגרת חוג נאמני שימור ומורשת צפת, נעשה על ידי חברי החוג י' סטפנסקי וא' בן-טובים (קריאת הכתובות וצילומן), בסיוע י' בן-נאה (ייעוץ ועריכה מדעית היסטורית), צ' סחייק וא' דודסון (ייעוץ היסטורי), ע' אנגל (ניתוח פליאוגרפי) וד' אבשלום-גורני וא' הילמן (פיקוח וליוי מינהלי ושימור). בפרויקט נאמני שימור צפת שותפים רשות העתיקות (מנהל שימור, תחום חינוך ומחוז גליל מזרחי וגולן), עיריית צפת, מכון לבנות ולהבנות, משרד השיכון ואזרחים תושבי צפת.

איור 1. בית עלמין צפת, סימן אזור כתובות קבורה מן המאות ה"ז-ה"ז, מבט לצפון.

מבוא: בית העלמין היהודי העתיק בצפת - תולדות המחקר

בית הקברות העתיק בצפת הוא בית הקברות היהודי הקדום, השלם והשומר ביותר בארץ ישראל, ובין הגדולים והשומרים בעולם היהודי כולו. הוא ניזוק פחות מאשר בית העלמין היהודי בהר הזיתים (זרעאל ר' 2004). בית העלמין הספרדי הקדום בהר הזיתים. בתוך ר' זרעאל, עורך, אבני דרך בידיעת הארץ, ירושלים, עמ' 161-201). על אף פגעי טבע שפקדו אותו בחמש מאות השנים האחרונות והקבורה הרצופה שפגעה בשכבות הקבורה הקדומות, עדיין אפשר להבחין באלפי מצבות קבורה הפזורות ברחבי בית העלמין על שתי גבעותיו, הצפונית והדרומית. בית העלמין העתיק נסגר לקבורה בשנת 1962, ומאז קוברים בבית העלמין החדש במישור שממערב לבית העלמין העתיק.

בראשית שנות ה-60 ערך יששכר דב פטמן בעזרת הרשל 'שאמס' הערך רישום של כ-3,000 מצבות עם כתובות, ב-24 חלקות קבורה ברחבי בית העלמין. בראשית שנות ה-90 ערך רמי זרעאל סקר בבית העלמין מטעם המועצה הדתית, ותיעד כ-2,400 מצבות נושאות כתובות, בעיקר מן המאות ה"ח-ה'ה'. הסקר נפסק בשל העדר מקור מימון ותוצאותיו טרם פורסמו.

(יזרעאל ר' 2002, בית העלמין היהודי העתיק בצפת, בתוך א' שילר וג' ברקאי, עורכים, צפת ואתריה [אריאל 157–158], ירושלים, עמ' 216–225; יזרעאל ר' 2004, בית העלמין היהודי העתיק בצפת, בתוך ר' יזרעאל, עורך, אבני דרך בידיעת הארץ, ירושלים, עמ' 297–313). ההיסטוריון חיים סידור המשיך את הסקר ובנה מאגר ממוחשב של מצבות הקבורה מבית העלמין העתיק בצפת. בראשית הדרך תמכה קרן צפת במפעל המאגר הממוחשב, אך כיום המיזם נמשך לאטו ללא תמיכה כספית. במאגר כלולות יותר מ-3,500 מצבות קבורה, יותר מ-750 צולמו, וכמעט 500 מופו. על פי הערכתו של סידור, יש כ-9,000 מצבות עם כתובות ברחבי בית העלמין, ובסך הכול נרשמו עד כה בבסיס הנתונים של המאגר יותר מ-10,000 שמות. במשך שנות המחקר הארוכות עוזר רבות בתיעוד מרדכי שבבו, 'שומר הקברים' – תושב צפת ותיק.

בד בבד עם מפעלי התיעוד הללו, משנת 1990 עוסק הממסד הממלכתי, באמצעות הקדש בית העלמין והמועצה הדתית בצפת ועם 'הוועד להצלת קברי' הקדמונים – קדמונו, בניקוי, הסדרה ושיקום חלקי בית העלמין שהוזנחו במהלך הדורות. במסגרת זו נבנו גשרי ברזל עיליים המובילים את המבקרים אל חלקות קבורה של דמויות מקודשות, ובראשן חלקת הקבר של האר"י הקדוש והמקובלים האחרים הקבורים לידי, קובעו מחדש מאות מצבות קבורה עתיקות וישנות וכן נבנו מצבות חדשות מאבני גוויל ומבטון בשטחים הפתוחים שבהם המצבות המקוריות לא בלטו לעין מעל פני השטח. במסגרת העבודות שוקם בשנים האחרונות גם אזור הקבורה הקדום בבית הקברות, בחלקו הדרומי של בית העלמין, משני צדי הערוץ היורד ממקווה האר"י מערבה. בגדה הדרומית של הערוץ חצובות מערות קבורה עם כוכים ומקמרים שעל פי סגנון אפשר לתארך אותן לתקופות הרומית והביזנטית, בהן המערה המכונה 'מערות חנה שבעה בניה'. בגדה הצפונית של הערוץ עומד מבנה קבורה מרשים עם כיפה בולטת שבאיגרת תלמידו של הרב עובדיה מברטנורא מן המאה ה"ז לסה"נ זוהה עם קברו של הנביא הושע בן בארי, אך החל מן המחצית השנייה של המאה ה"ז זוהה על פי האר"י עם קברו של ר' יהושע בן חנניה. באזור זה, ובעיקר במדרון שמצפון לקבר הושע בן בארי עד לקברו של ר' יוסף קארו, חשופות מצבות הקבורה מן המאות ה"ז–ה"ח לסה"נ (איור 1).

במצבות הבחינו המפקח על עבודות השיקום מטעם הקדש בית העלמין דוד אפנזר, וכן אליהו בן-טובים שממשיך עד היום לחקור את תוכן הכתובות ואת תולדות האישים הנזכרים בהן. הודות לערנותם, רבות מהמצבות הקדומות נושאות הכתובות לא נקברו תחת המצבות החדשות שהוקמו, אלא הושארו במקומן או שקובעו מחדש באתרים שבהם נחשפו. עם זאת, חשיפתן לתנאי מזג האוויר של צפת עלולה לסכן את המשך השתמרותן, ולכן חשוב לתעד את הכתובות תיעוד מלא מוקדם ככל האפשר. בן-טובים פענח חלק מהכתובות שנחשפו, וגילה שאחדות מהן מתייחסות לאישים הנזכרים במקורות היהודיים. כל המצבות היו חשופות או שנחשפו במהלך השנים האחרונות במסגרת עבודות השיקום שנעשו בפני השטח, ואף לא אחת נחשפה בחפירה ארכיאולוגית. יש לקוות שפרסום ראשוני זה יעודד את המשך מחקר בית העלמין, הטומן בחובו אוצר בלום של מידע על צפת בתקופת הזוהר שלה, עת הייתה המרכז היהודי החשוב בארץ ישראל ואחד החשובים בעולם כולו.

איור 2. מצבת הקבורה של ר' משה הדיין (שחזור), מבט לצפון.

כתובות הקבורה

ברשימה זו פרסום ראשוני של שמונה עשרה מן הכתובות, רובן המוחלט חקוקות או חרוטות על אבני גיר, למעט אחת המובלטת על מצבה משיש (להלן מס' 4). סדר הרשימה הוא כרונולוגי, מן הקדום אל המאוחר, על פי התאריך הנזכר בכתובת או תאריך המבוסס על מקור היסטורי. המצבות האחרונות ברשימה אינן מתוארכות. יש לציין, כי מעל מילים שנרשמו בראשי תיבות נחקקו בדרך כלל נקודות או גרשיים שאינן מצוינות בתעתיק בפרסום זה, למעט בתעתיק כתובת המצבה של ר' יהושע 'ן נון (להלן מס' 8).

1. ר' משה הדיין (איורים 2, 3)

מצפון לקבר הושע בן בארי.

כתובת המצבה: **הציון הלז של החכם / השלם הח הע כמוהר / משה הדיין צול בן / הח הש**

כמהר יצחק / הדיין זל נשיאי הלוי / נפטר שנת הרפה.

(קריאה מלאה: 'הציון הלז של החכם השלם החסיד העניו [?] כבוד מורנו הרב רבי משה הדיין זכר צדיק וקדוש לברכה בן החכם השלם כבוד מורנו הרב רבי יצחק הדיין זכרוננו לברכה נשיאי הלויים נפטר שנת ה'רפ"ה' [1525 לסה"נ]).

כתובת זו היא הכתובת המתוארכת העתיקה ביותר שנתגלתה עד כה בבית הקברות בצפת. ר' משה הדיין מוזכר במקורות היסטוריים. הוא היה אחד מראשי הקהילה בצפת בראשית המאה הט"ז, אך דמותו הייתה שנויה במחלוקת: תלמידי חכמים מוסתערבים התלוננו עליו שאסף אליו תלמידים לא ראויים, ור' ישמעאל – חכם מדמשק התלונן על יחס עוין שגילה כלפיו כשביקש להשתקע בצפת (שור נ' 1983, תולדות צפת, תל אביב, עמ' 38).

איור 3. כתובת מצבת הקבורה של ר' משה הדיין.

איור 4. כתובת מצבת הקבורה של ר' עזריאל טרבוט.

2. ר' עזריאל טרבוט (איור 4)

מצפון-מערב לקבר הושע בן בארי.

כתובת המצבה: אב... / ראש ישיבה / פה בצפת אשר / בגליל עליון... / הגאון כמוהרר /

עזריאל טרבוט / זל נתבק[ש] / בישיבה של / מעלה ... / יא טבת הרפט / תנצבה.

ר' עזריאל טרבוט שנפטר בשנת ה'רפ"ט (1529), היה ממוצא איטלקי וראש משפחת רבנים איטלקית המופיעה במקורות מאוחרים לשנת פטירתו בעיר אנקונה שבמחוז למארקה באיטליה. תוארו 'ראש ישיבה בצפת' לא היה ידוע עד כה, וגם קיומה של הישיבה שעמד בראשה ברבע הראשון של המאה הט"ז הוא חידוש. נראה שהיה מרבניה החשובים של צפת בין הדור של ר' פרץ קולון (קולומבו, סוף המאה הט"ו) ור' יוסף סרגוסי (ראשית המאה הט"ז) לזמן מנהיגותו של ר' יעקב בירב (שנות ה-30 של המאה הט"ז).

איור 5. מצבת הקבורה של ר' אברהם סורוגון, מבט לדרום.

3. ר' אברהם סורוגון (איורים 5, 6)

מדרום לקבר הושע בן בארי, בחזית מערת 'חנה ושבעה בניה'.

כתובת המצבה: **הציון הלז ומי בתוכו / נגנז הישיש ומעול[ה] / זקן ונשוא פנים כהר / אברהם סורוגון זלה / יום ו / ה / הש**.

ר' אברהם סורוגון (או סורוג'ון / שורוג'ון), שנפטר בשנת ה'ש"ה (1545), הוא כנראה ממשפחה רומניוטית, מן המוגלים לאסתאנבול בידי סולטן מחמד השני במאה ה'ט"ו. אפשר שאחד מצאצאיו היה אהרן צורוג'ון מחבר 'בני אהרן' שנדפס בקושטא בשנת 1678.

איור 6. כתובת מצבת הקבורה של ר' אברהם מסורוגון.

איור 7. כתובת מצבת הקבורה של ר' ישועה הלוי בן ר' משה הדיין.

4. ר' ישועה הלוי (איור 7)

מצפון לקבר הושע בן בארי, ליד אביו, ר' משה הדיין. לוח הכתובת עשוי מאבן שיש ולא מאבן גיר, ואותיות הכתובת מובלטות. השתמרות הכתובת טובה במיוחד.

כתובת המצבה: **זה / הציון הלז היקר מזהב / ומפז של החכם השלם הרב / הדיין המוסמך המאושר / בכל ענינו הוא מאור הגולה / מורינו ורבינו כהר ישועה / הלוי זלה בן החכם השלם כמוהר משה הדיין / הישיש החסיד / תנצבה / שנת ה' שו ליצירה**.

הנקבר, הדיין ר' ישועה הלוי, שנפטר בשנת ה'ש"ו (1546 לסה"נ), הוא כנראה ר' ישועה, דיין קהל המוסתערבים בצפת בימיו של ר' יעקב בירב (דודסון א' 2009, חכמי צפת בין השנים 1540-1615, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים, חלק א, עמ' 70, 75, 81). ר' ישועה היה קרוב לוודאי אחד מחכמי ישיבת ר' יעקב בירב, ואפשר שהתואר 'הדיין המוסמך המאושר' מורה על כך שהיה בין הרבנים שזכו לקבל סמיכה ישירות מר' יעקב בירב, או מתוקף סמכותו, בזמן חידוש הסמיכה בצפת בשנות ה-30 של המאה ה'ט"ז לסה"נ. התואר 'מאור הגולה' תמוה וצריך עיון.

איור 8. כתובת מצבת הקבורה של מאיר בן באנשת.

5. מאיר בן באנשת (או באנבנשת) (איור 8)

מדרום-מזרח לציון קברו של ר' יוסף קארו, על גבי גג מערת האלשיך. הכתובת על לוח אבן גדול (1.10 x 0.45 מ') ומפואר, שהיה חשוף במאה ה'ט"ט, כוסה ונחשף מחדש בשנות ה-60 של המאה ה'כ', וכוסה ונחשף שוב בשנות ה-90 של המאה ה'כ'.

כתובת המצבה: **לפני עלינו כיום יאיר / אם גוף נטמן תוך גוש עפר / במרום שחק נפשו ישאיר**

/ יזהיר זוהר הרקיע / תוך גן עדן מזהיר מאיר / ראש יחס שבטי ישראל / בן באגשת ושמו מאיר / רודף צדקה וחסד הגביר אדון מאיר בן באגבגשת זלהה / יום ו' ח' לאלול שנת השיג.
 הכתובת פורסמה בהשמטה קלה (יזרעאל ר' 2002, בית העלמין היהודי העתיק בצפת, בתוך א' שילר וג' ברקאי, עורכים, צפת ואתריה [אריאל 157–158] עמ' 217).
 עד לאחרונה נחשבה מצבה זו לכתובת הקבורה העתיקה ביותר בבית העלמין. כעת ידוע שאינה הקדומה מכולן, אך בין הקדומות, והיא הארוכה והמפוארת מבין הכתובות הקדומות של המאה ה"ז. נראה כי מאיר בן באגשת (או באגבגשת), שנפטר בשנת ה'שי"ג (1553) לסה"נ, היה יהודי אמיד ומכובד שהיה פעיל במחצית הראשונה של המאה ה"ז בצפת או בחו"ל. בבגבגשת (בבגבגשתי) הוא שם של משפחה ידועה ששורשיה בספרד שלפני הגירוש. דודסון הציע לזהות את הנקבר עם דון מאיר בן באגבגשת הנזכר בשאלות ותשובות של ר' יצחק אדרבי 'דברי ריבות' שהודפס בשאלוניקי בשנת ה'שמ"ב (1582; דודסון א' 2009, חכמי צפת בין השנים 1540–1615, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים, חלק א, עמ' 174, הערה 150).
 ראוי לציין כי השם מאיר בבגבגשתי הוא גם שם גיסה של דונה גרציה (אח בעלה ובעלה של אחותה), אך קשה להציע זהות בין השניים, מכיוון שמאיר הגיס נפטר באנטוורפן בראשית שנות ה-40 למאה ה"ז לסה"נ, ואילו תאריך הפטירה על המצבה הוא שנת שי"ג – 1553 לסה"נ (בהנחה שזהו אכן תאריך הפטירה ולא תאריך קבורת עצמות הנפטר מחדש לאחר העלאתן ארצה).

איור 9. כתובת מצבת הקבורה של שמואל הנשיא.

6. דון שמואל הנשיא (איור 9)

הכתובת על לוח אבן גדול ומפואר (0.5×0.5) ממערב למצבת מאיר בן באגשת וסמוך לה. אין תאריך בכתובת. מאחורי לוח האבן מדרום – אבן מצבה ארוכה ($1.4 \times 0.35 \times 0.35$ מ') שבקצה הצפוני גומחה קטנה לכתובת, אך לא ניתן להבחין בה בשרידי כתב.

כתובת המצבה: ופנו לו משכן [...] הוכן / להושיבו על כן בגן עדן נפשי / ומלאך המליץ בצדקתו יליץ / ועצמותיו יחליץ בתוך טירות קדשי / ואז יעלה ריח כאור צח זורח / נדיב לב וגביר דון שמואל הנשיא / הגבר הוקם על אדון שמואל הנשיא זלהה.

כמו במצבה הקודמת, גם כאן בודאי מדובר באיש מכובד ממשפחה מיוחסת. י' בן-נאה מציין (מידע בעל פה) שהתואר הנדיר 'הגבר הוקם על' הלקוח משמואל ב', כג, א, שמתייחס במקור לדוד המלך ("ונאום הגבר הוקם על, משיח אלהי-יעקב"), היה מכינויו של שבתי צבי בן המאה ה"ז, אך לשון זו מופיעה על מצבות של אנשים מכובדים כבר במאה ה"ז, כמו בבית הקברות בסלונקי.

א' דודסון שיער שהנקבר הוא אביו של מאיר בן באגשת, הנזכר בשו"ת 'דברי ריבות' (דודסון א' 2009, חכמי צפת בין השנים 1540–1615, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים, חלק א, עמ' 174, הערה 150). האב נפטר בשנת שי"ד (1554), שנה לאחר בנו. עם זאת אפשר גם לזהותו עם דון שמואל נשיא, אחיינה של דונה גרציה ואחיו הגדול של דון יוסף נשיא. דונה גרציה אימצה את שני האחים, שמואל ויוסף, לאחר מות הוריהם, ושמואל נשא לאישה את גרציה לה צ'יקה ('גרציה הקטנה'), בת אחותה של דונה גרציה, בתם של בריאנדה ומאיר בבגבגשתי. מכל מקום השם המיוחד 'דון שמואל הנשיא' וסגנון המפואר מחזקים את ההשערה שתומכים בה ההיסטוריונים י' בן-נאה וצ' סחייק (מידע בעל פה) שזהו שמואל נשיא, אחיו של דון יוסף נשיא. דון שמואל נשיא נפטר בשנת 1569, השנה שבה נפטרה דונה גרציה באסתאנבול. ייתכן שהוא אינו היחיד מבני המשפחה שעצמותיו הובאו לקבורה בצפת; הנוהג להעלות עצמות לקבורה לארץ ישראל בתקופה העות'מאנית על אף הקושי הרב היה נפוץ למדי (י' בן-נאה, י' תשנ"ט, קהילת איסטנבול וקשריה עם הישוב היהודי בא"י במאה ה"ז, קתדרה 92, עמ' 86–87).

איור 10. כתובת מצבת הקבורה של ר' משה ברוך.

7. ר' משה ברוך (איור 10)

מצפון לקבר הושע בן בארי, ליד מערת ר' יעקב בירב והאלישיך הקדוש.
 כתובת המצבה: **שלום עליך ועל משכבך הרב / כהר משה ברוך ז צ ל נפט[ר] / יו' ה' לח' חשון**
שנת משה / תנצבה / ונחך י' תמיד והשביע בצחצחות / נפשך.
 ר' משה ברוך היה רב באדירנה (אדריאנופול) ובדמשק ותלמידו של ר' יוסף קארו בצפת (שו"ת אבקת רוכל ס' ק"ג). תאריך פטירתו – יום ה' לחודש חשון שנת ה'שמ"ה (1585). הפסוק 'ונחך ה' תמיד והשביע בצחצחות נפשך' לקוח מישעיהו נח"א.

איור 11. מצבת הקבורה של ר' יהושע בן נון, מבט לדרום.

8. ר' יהושע בן נון (איורים 11, 12)

מצפון-מערב לקבר הושע בן בארי.
 כתובת המצבה: **זאת המצב / לרופא המובהק / החסיד כר / יהושע בן נון / נע.**
 השלמה: "זאת המצבה / לרופא המובהק / החסיד כבוד רבנו / יהושע בן נון / נוחו עדן".
 ר' יהושע בן נון היה אחד האישנים הידועים והמרתקים בצפת במאה ה"ט. הוא מתואר למפרע בכתבי ר' שלומיל מדרזניץ בשנת 1608: "אב בית דין בצפת וראש לכל ראשי הישיבות דצפת ועל פיו יובאו כל ההקדשות של כל הגולה, והוא היה המשביר והמספיק לכל חכמי צפת ולכל העניים והאלמנות, ומלבד זה שהיה עשיר מופלג בממון, ואע"פ כן היה משפיל את עצמו לפני כמהר"ח [ויטאל] נר"ו כתינוק נושק לו ידיו ורגליו...שיגלה לו רזי התורה [של האר"י]...". אך פרסומו בא לו כיוון שהצליח לפרסם בשנות ה-80 של המאה ה"ט (1585?) שש מאות עמודים מקונטרסי ר' חיים ויטאל שהם כתבי האר"י הראשונים שהופצו בציבור. על פי תיאורו של שלומיל, בזמן שר' חיים ויטאל היה חולה ("מוטל על ערש דוי שנה תמימה"), שיחד ר' יהושע בן נון את משה ויטאל, אחיו של רבי חיים ויטאל, ב"ל זהובים... על מנת שיביא לו הספרים וכדי להחזיר לו הספרים אחר ג' ימים". משה ויטאל עשה כדבריו והוציא מביתו של אחיו בחשאי שש מאות עמודים והעבירם לר' יהושע בן נון, וזה דאג לגייס מאה סופרים שיעתיקו כל אחד שישה עמודים במשך שלושה ימים. לאחר שלושת ימי ההעתקה, הוחזרו העמודים למקומם המקורי בביתו של ר' חיים ויטאל, "ותכף באותה שעה חזר כמהר"ח [ויטאל] לבראותו...ומאותו יום והלאה נתפשטו הספרים בין יחדי סגולה..." (אביב"י י' תשס"ח, קבלת האר"י, כרך ראשון – כתיבות האר"י ותלמידיו, עריכות עד שנת ש"פ, ירושלים עמ' 41–42; שבחי האר"י, 1875, ווארשה, עמ' י"ג).
 נוסח כתובת המצבה מפתיע – במקום שיר הלל לראש הישיבות, בעל ממון ובעל צדקה, שתרם להפצת תורת האר"י, רשומים התארים 'רופא מובהק' ו'חסיד', ותו לא. במצבה לא מופיעה שנת פטירתו, אם כי ייתכן שהשנה חקוקה על קטע מהמצבה שעדיין קבור באדמה. סביר שר' יהושע בן נון פרסם את כתבי ויטאל בשנת 1585, בתום עשר השנים של תוקף 'שטר ההתקשרות' שבו התחייב יחד עם עוד אחד עשר מקובלים לא לגלות דברים ששמעו מפי האר"י ומפי ר' חיים ויטאל במשך עשר שנים ולהישמע לכל אשר יורה ר' חיים ויטאל מורם (אביב"י י' תשס"ח, קבלת האר"י, כרך ראשון – כתיבות האר"י ותלמידיו, עריכות עד שנת ש"פ, ירושלים. עמ' 38). על פי ר' יוסף מטראני, ר' יהושע בן נון נהרג בשנת ה'שמ"ה (1585; בנטוב ח' תשל"ח, רשימות היסטוריות של רבינו יוסף מטראני, תשובות ופסקי מהרי"ט החדשים, ירושלים, עמ' כ"ג, הערה 43; דודסון א' 2009, חכמי צפת בין השנים 1615–1540, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים,

חלק ב, עמ' 40, הערה 648) ואפשר שמותו ארע סמוך להוצאת כתבי ר' חיים ויטאל מביתו, ובגינה. גילוי כתובת הקבורה של ר' יהושע 'ן נון מעורר תהיות על תולדות חייו וקורא למחקר מעמיק נוסף.

איור 12. מצבת מצבת הקבורה של ר' יהושע 'ן נון.

איור 13. כתובת מצבת הקבורה של ר' משה צהלון.

9. ר' משה צהלון (איור 13)

מצפון לקבר הושע בן בארי וממערב למערת ר"י בירב והאלישיך הקדוש. כתובת הקבורה שחוקה. אליהו בן-טובים חוקר אותה ופרסם אותה בנפרד. תאריך הפטירה – שנת ה'שמ"ה (1585). ר' משה צהלון הוא אביו של ר' יום-טוב צהלון (המהריט"ץ, 1559–1638), רב ופוסק ידוע בצפת במאות ה'ט"ז–ה'י"ז לסה"נ.

איור 14. כתובת מצבת הקבורה של ר' אלעזר אזכרי (2009).

10. ר' אלעזר אזכרי (=אזקרי; איור 14)

בחלקת האר"י, צמוד לקבר האר"י מצפון-מערב. כתובת המצבה: **ציון / היקר קדוש / ר אלעזר נע/ שס.** הכתובת נחשפה בשנת 2009, אך לוח הכתובת המקורי נשבר וכוסה שוב וכיום הוא קבור מתחת למצבה חדשה הבנויה מאבני גוויל ובטון (איור 15). מעל המצבה החדשה מונחת אבן המצבה המקורית ללא לוח הכתובת. במקום הכתובת המקורית הוצבה אבן שיש חדשה לרוחב המצבה החדשה ועליה חקוק הנוסח: 'פ"נ האלקי הקדוש רבי אלעזר נ"ע ש"ס'. ר' אלעזר אזכרי היה מן הדמויות הרבניות החשובות בצפת של המאה ה'ט"ז. הוא נחשב למחזיר בתשובה וממייסדי חבורת המקובלים 'סוכת שלום'. חיבר את 'ספר חרדים' ואת הפיוט 'דיד נפש'. תאריך פטירתו – שנת ה'ש"ס (1600).

איור 15. מצבת הקבורה של ר' אלעזר אזכרי לאחר הצבתה מחדש (2011).

איור 16. כתובת מצבת הקבורה של מזל טוב אשת ר' אלעזר אזכרי.

11. מזל טוב אשת ר' אלעזר אזכרי (איורים 16, 17)

שלושה מטרים מצפון למצבת ר' אלעזר אזכרי נתגלתה בשנת 2009 מצבת קבורה נושאת כתובת של אשתו, מזל טוב.

כתובת המצבה: **מזל טוב / [בת]חכם ר' / אברהם...**

ר' אברהם הוא בנו של ר' יעקב בירב, גדול רבני צפת בשנות ה-30 של המאה הט"ז לסה"נ. כיום המצבה של מזל טוב טמונה מתחת לרצפת רחבת התפילה של עזרת הנשים של חלקת האר"י, מכוסה בכיסוי זכוכית. לאחרונה הונחה אבן שיש חדשה על גבי החלק התחתון של אבן המצבה העתיקה ועליה כתובת חדשה: 'פ"נ האשה הכשרה והצנועה הצדקת מרת מזל טוב אזכרי נ"ע בת גדולים בת החכם השלם הדיין המצויין רבי אברהם בי רב. נכדת החכם השלם רבן של חכמי צפת רבי יעקב בירב זצוקלה"ה אשתו של רבנו אלעזר אזכרי זצוקלה"ה'.

איור 17. כיסוי הזכוכית מעל קברה של מזל טוב אשת ר' אלעזר אזכרי (2011).

איור 18. כתובת מצבת הקבורה של ר' יוסף מטראני.

12. ר' יוסף מטראני (המהרי"ט; איור 18)

צמוד למצבת ר' משה צהלון.

הכתובת שבורה וקטועה, אך השתמרה ברובה והודבקה. אליהו בן-טובים יפרסם אותה בנפרד לאחר מחקר. תאריך הפטירה – י"ד בתמוז ה'שצ"ט (1639). ר' יוסף מטראני היה הבן של הרב והפוסק הידוע ר' משה בן יוסף מטראני (המבי"ט), הקבור בבית העלמין בצפת ליד האר"י. ר' יוסף בן המבי"ט נולד בצפת בשנת 1568, והיה רב חשוב בפני עצמו, בעל ספר שו"ת המהרי"ט וספרים אחרים. סביב שנת 1600 נשלח בשליחות קהילת צפת השוקעת לקבץ סיוע בתוריה, אך התיישב באיסטנבול ושם שימש ראש ישיבה ופוסק חשוב במשך כמעט ארבעים שנה. בשנת 1639 נפטר בקושטא, ובניו שלחו את עצמותיו לקבורה בצפת. בשנת 2008 נתגלתה מצבת קברו, והיא מונחת ליד המצבה המיוחסת לר' משה צהלון ממערב למערת רבי יעקב בירב והאלישיך הקדוש.

איור 19. כתובת מצבת הקבורה של הרבנית מרת גרסיא.

13. הרבנית מרת גרסיא (איור 19)

חמישה מטרים מדרום למצבת ר' יוסף מטראני. ללא תאריך פטירה.

כתובת המצבה: המסתופפת בצל הרב / בחייה וגם אחרי מותו / מצאה בית והיתה / מנוחתה הרבנית / מרת גרסיא נע.

הביטויים 'מסתופפת' ו-'מצאה בית' המופיעים בכתובת לקוחים מתהילים פ"ד: ד, י"א, כפי ששם לב ד' עמית.

אבן המצבה נתגלתה בשנת 2008, ויוחסה לגרסיא, אשתו של רבי יוסף יאודה חכים, מקובל וחכם צפתי מהמאה ה'ט" (1820–1897), שקברו נמצא במערת האלישיך הקדוש כ-20 מ' ממזרח למצבה זו. בשנים האחרונות הקימה משפחת חכים מצבה חדשה ושילבה בה את האבן עם הכתובת המקורית, וכן העתק של הכתובת המקורית עם תוספת בסוגריים המפרשת מיהו הרב המוזכר בכתובת ('רבי יוסף יהודה חכים זיע"א'; איור 20).

ייחוס המצבה לאשתו של ר' יוסף חכים הוא בעייתי, מפני שמצבה המיוחסת לאותה גרסיא אשתו של ר' יוסף יאודה חכים, הרשומה גם ברישומי המועצה הדתית, נמצאת בחלקה אחרת. גם סגנון הכתב הספרדי הדומיננטי בכתובת המצבה רומז שיש להקדים אותה לפני המאה ה'ט. לכן לא מן הנמנע, כפי שהציע י' בן-נאה (מידע בעל פה), שיש לייחס מצבה זו לאשתו של ר' יוסף מטראני הקבור סמוך. בנו של ר' יוסף, ישעיה, כותב: "אמי המעטירה הרבנית מ"ך [= מנוחתה כבוד] כי באה השמועה ביום ה' ז' לכסלו שנת ה'ת"ג שנפטרה בבית עולמים ט"ו לאלול ה'ת"ב..." (בנטוב ח' תשל"ח, רשימות היסטוריות של רבינו יוסף מטראני, תשובות ופסקי מהרי"ט החדשים, ירושלים, עמ' ג'; לקוח מתוך כ"י דרשות והספדים של ר' ישעיה מטראני, כ"י אדלר 263, ספריית הסמינר בני ירק) ובהספד לאמו ציין את סגולותיה "לפי שכל לימודו של אדוני אבי הרב זלה"ה ותורת תלמידיו ממנה יצאו כבושים..." (טולידאנו י"מ תש"ך, קטעים מדרשת בן המהרי"ט על אמו מכתב ידו, אוצר גנוזים, ירושלים, עמ' 57). אם כן, אישה זו זכתה לתואר 'הרבנית' בזכות עצמה, ומן המצבה אנו למדים ששמה היה גרסיא. על פי המקור לעיל הרבנית גרסיא נפטרה בשנת ת"ב (1652), 13 שנים לאחר בעלה, ולאחר שהגיעה לגבורות. אפשר שגרסיא עלתה לצפת עת שהובא בעלה לקבורה ונשארה בה עד מותה ("וגם אחרי מותו מצאה בית והיתה מנוחתה");

תחילה עלתה סברה שזו אולי מצבתה של דונה גרציה נשיא מנדס, אולם קשה לקבל השערה זו ממגוון סיבות. עם זאת, ייתכן עדיין שעצמות דונה גרציה הועלו לצפת, בדומה ליהודים מכובדים נוספים ממדינות תורכיה במאות ה"ה-ה"ז לסה"נ.

איור 20. המצבה החדשה על קברה של הרבנית מרת גרסיי, מבט לדרום.

איור 21. כתובת מצבת הקבורה של ר' אברהם 'ן נון.

מצפון לקבר הושע בן בארי. ללא תאריך פטירה.

אפשר, שר' אברהם'ן נון הוא אחיו של ר' יהושע'

מעיד כי שימש בתפקיד רב, אם כי לאו דווקא בהוראה.

איור 22. כתובת מצבת הקבורה של החכם יוסף פלקון.

מצפון לקבר הושע בן בארי. ללא תאריך פטירה. המצבה שבורה והכתובת קטועה.

כתובת המצבה: זה הציון... / החכם הסופר... / יוסף פלקון נע ...

נראה שהחכם יוסף פלקון הוא קרוב משפחה (אביו? אחיו?) של ר' אליהו פלקון (או

פאלכו(פאלקון) ושל יעקב בנו. ר' אליהו פלקון הוא מתלמידי האר"י המובהקים ומהחותמים על שטר ההתקשרות שלא לגלות את דברי האר"י בשנת של"ה (1575).

איור 23. מצבת הקבורה של ר' בנימין שאלוניקי, מבט לצפון.

16. ר' בנימין משאלוניקי (איורים 23, 24)

מצפון לקבר הושע בן בארי. ללא תאריך פטירה.

כתובת המצבה: ר' / בנימין / שאלוניקי.

המצבה צרה וארוכה (1 מ' אורך; 0.25 מ' רוחב). בראשה מצד צפון חרותה הכתובת בתוך משולש השקוע בפני האבן. על פי א' בן-טובים, יש לזהותו עם ר' בנימין קאזיס (או קאזיש) Kazis, מחכמי סלוניקי שעברו לקושטא. בסוף ימיו עלה כנראה לצפת ונקבר בה.

איור 24. כתובת מצבת הקבורה של ר' בנימין שאלוניקי.

איור 25. מצבת הקבורה של דוניה-ה ריינא אשתו של גדליה הלוי, מבט לדרום.

17. דוניה-ה ריינא אשת ר' גדליה הלוי (איורים 25, 26)

מצפון לקבר הושע בן בארי. ללא תאריך פטירה.

כתובת המצבה: ציון זה / מהיקרה דוני / ריינא אשת כר / גדליה הלוי נע.

דוניה-ה ריינא הייתה אשתו של תלמיד האר"י הידוע ר' גדליה הלוי, ואפשר שקבר גדליה הלוי מצוי סמוך לה ממזרח. על פי ספר החזיונות של ר' חיים ויטאל, אשתו של ר' גדליה הלוי הייתה אחותו של ר' חיים ויטאל (פירשטין מ' תשס"ו, ספר החזיונות – יומנו של ר' חיים ויטאל, ירושלים, עמ' 53). גדליה הלוי היה גם הוא בין החותמים על שטר ההתקשרות שלא לגלות את דברי האר"י בשנת של"ה (1575).

איור 26. כתובת מצבת הקבורה של דוני-ה ריינא אשת ר' גדליה הלוי.

איור 27. כתובת מצבת הקבורה של רחל האשכנזית.

18. רחל האשכנזית (איור 27)

במורד הגבעה, ממערב לקבר רבי יוסף קארו, מצפון לשביל ההליכה המורם וסמוך לו. ללא תאריך פטירה.

כתובת המצבה: **ציון / מהצנועה / מרת רייצלה / אשכנזית נע.**

על אף שאין תאריך בכתובת, ולא כתוב 'רחל' אלא 'רייצלה', דומה שמדובר כאן ברחל האשכנזית, אשתו של ר' יהודה אברלין, ראש הקהילה האשכנזית בצפת ודמות ידועה בפני עצמה בצפת במאה ה'ז'. בעליית ביתה הייתה דירתו של ר' חיים ויטאל (פירשטיין מ' תשס"ו), ספר החזיונות – יומנו של ר' חיים ויטאל, ירושלים, עמ' 104). נראה, שביתה היה בסמטת אלשיך במרכז הרובע הספרדי של צפת היום, ובחצרה קבע הרב משה אלשיך את בית מדרשו (שם, עמ' 51), הקיים עד היום.

עד סוף שנת 2012 נחשפו כ-30 מצבות נושאות כתובת מן המאות ה'ז'–ה'י"ז לסה"נ בבית הקברות העתיק של צפת. שמונה עשרה מהן תוארו כאן, הקדומה משנת 1525 לסה"נ, והמאוחרת כנראה משנת 1652. בכתובות שלא תוארו כאן הובחנו מצבותיהם של ר' אברהם שלום ממקובלי צפת החשובים במאה ה'ט"ז, ר' בנימין מאיטליאנו שנפטר בשנת ה'של"ט (1579), ר' יהודה אלאגזי שנפטר בשנת ש"כ (1560), ר' אהרן דה בוטון שנפטר כנראה בשנת ש"ג (1623), מרת מירה המעולה בת שמואל בןבאנבנשט והרופא [---] בן שלמה.

[חינוך וקהילה](#) | [מידע שימושי](#) | [תצוגות ארכיאולוגיות](#) | [מבנה ארגוני](#) | [חנות](#) | [פרסומים](#) | [סרטים](#) | [צור קשר](#) | [חוק חופש המידע](#) | [אודותנו](#)

[עתיקות - המהדורה המקוונת](#) | [אתר הסקר הארכיאולוגי של ישראל](#) | [חדשות ארכיאולוגיות](#) | [הארכיון המדעי](#) | [הגן הארכיאולוגי בירושלים](#) | [פסיפס לוד](#) | [הספרייה המקוונת של מגילות מדבר יהודה ע"ש ליאון לוי](#) | [אגודת הידידים של רשות העתיקות](#) | [מינהל שימור](#) | [אתר פרויקט יפו](#)